

NASTANAK RIJEČKE BISKUPIJE 1925. GODINE

Marko MEDVED, Rijeka

Crkvena povijest Rijeke između dva svjetska rata, odnosno tijekom talijanske uprave, malo je poznata. Svjetovni su je povjesničari uglavnom doticali u vezi s pitanjem odnarođivanja, no i onda su promatrali isključivo tridesete godine. S druge strane, crkveni su povjesničari zazirali od te teme jer je ona zahtijevala i analizu kompleksnih odnosa talijanske katoličke hijerarhije i fašizma. Nastanak Riječke biskupije valja promatrati u kontekstu interesa rimske Vlade za samostalnom talijanskom dijecezom i za formacijom novoga talijanskoga klera. U kontekstu približavanja Mussolinijeve Vlade Crkvi valja gledati stvaranje biskupijskih struktura (Kurijske, Sjemeništa i Kaptola) koji nastaju uz novčanu potporu države i u koje riječki apostolski administrator Isidoro Sain imenuje Talijane. Talijanizacija crkvenoga života već je podmakla u godinama apostolske administrature. Nastanak biskupije i njezinih struktura dat će tome konačan pečat.

KLJUČNE RIJEČI: *Isidoro Sain, apostolska administratura, Riječka biskupija, fašizam.*

Uvod

Rijeka je postala biskupijskim središtem tek u prvoj polovini 20. stoljeća, iako je preduvjete za to imala već znatno ranije. Tome je glavni uzrok njezin zemljopisni položaj na rubnom dijelu većih političkih cjelina, tj. povijesno-politički razlozi.¹ Uvjeti u kojem nastaje dijeceza obilježeni su talijanskim fašizmom, što će bitno odrediti ne samo crkveni život riječkoga kraja do kraja Drugoga svjetskog rata već će se nepovoljno odražavati na pastoral i nakon ujedinjenja s maticom domovinom Hrvatskom.

Rijeka pripada senjsko-modruškome biskupu od 1787. godine. Nakon Bečkog kongresa, pregovori Beča i Rima o osnivanju biskupije (čak nadbiskupije i središta metropolije u Rijeci) traju od 1818. do 1822., no ni tada Rijeka ne postaje crkveno središte.² Slijede mađarski pokušaji krajem 19. i početkom 20. stoljeća, osobito od 1891. do 1914. Radilo se

¹ Usp. M. BOGOVIĆ, »Rijeka kao crkveno središte«, *Sveti Vid. Zbornik*, I (1995.), 91–107.

² Usp. M. PELOZA, »Historijat stvaranja modruške biskupije sa sjedištem u Rijeci 1818.–1822. godine«, *Jadranski zbornik*, VII (1966.-1969.), 417–433.

o tome da se Rijeku ujedini s jednom mađarskom biskupijom ili da se u gradu osnuje samostalna mađarska biskupija unatoč teritorijalnom diskontinuitetu s Mađarskom.³ Ni oni ne postižu uspjeh, pa Rijeka dočekuje kraj Prvoga svjetskog rata pod senjsko-modruškim biskupom, i to sa samo jednom župom.

1. Povoljni politički uvjeti

1.1. Promjene u političkoj i crkvenoj pripadnosti Rijeke

Stvaranjem Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca pitanje Rijeke ostalo je neriješeno. Upadom D'Annunzijevih legionara 12. rujna 1919. želi se riješiti status grada u korist Italije, koji se neuspješno pokušavao odrediti diplomatskim putem. Rapalski ugovor od 12. studenoga 1920., nakon kojeg je D'Annunzio morao otići i koji je za Rijeku predviđao status neovisne države, nije se pokazao kao trajno rješenje. Vlada autonomaša Riccarda Zanelle traje samo do 3. ožujka 1922., kada je silom svrgnut. Ni konvencije iz Svete Margherite od 23. listopada 1922. nisu odredile liniju razgraničenja. To će 27. siječnja 1924. učiniti ugovori između Rima i Beograda, koji su, između ostalog, sadržavali i ugovor o aneksiji Rijeke Italiji. Granična linija dviju država slijedila je cestu Rijeka-Kastav, tako da su sama cesta i područja sjeverno od nje pripali Kraljevini SHS, a južna Italiji. Kraljevini SHS priznata su i područja sjeverno od Tometića, Brguda, Pehlina, Drenove te mjesto Pehlin i čitav tok Rječine, dok su Italiji pripali Tometići, Brgud i Drenova. Slavenska je strana dobila i Deltu s Barošem. Nakon ratifikacije i razmjene ratifikacijskih instrumenata, objavljen je u Italiji 22. veljače Dekret o aneksiji, kojim je objavljeno da je grad Rijeka i njegov teritorij »integralni dio Kraljevine Italije«.⁴ Istoga je dana formirana i Kvarnerska provincija sa sjedištem u Rijeci. U mjesecima koji su uslijedili, na grad Rijeku prošireno je cjelokupno zakonodavstvo Kraljevine Italije.

Nakon raspada Austro-Ugarske i stvaranja nove državne tvorevine, u koju ulaze i Hrvati, Sveta Stolica šalje u Rijeku apostolskog vizitatora Valentina Livu, dekana zbornog kaptola u Čedadu. On je u gradu od 16. svibnja 1919. do 20. srpnja 1919., a nakon toga dolazi u nekoliko navrata kao apostolski delegat Konzistorijalne kongregacije za određena pitanja.⁵ Nakon njegove misije, u kojoj je došlo do vrlo napetih odnosa između predstavnika Svete Stolice i lokalnih talijanskih vlasti⁶, Rijeka dobiva apostolskoga administratora i tako biva izuzeta od vlasti hrvatskoga biskupa u Senju. To je najprije Celso Costantini u razdoblju od 30. travnja 1920. do 12. kolovoza 1922.⁷ Nakon što je imenovan za apostolskoga delegata u Kini, Konzistorijalna kongregacija imenuje 17. rujna 1922. za novog apostolskog

³ Usp. Z. GRUJAK, »Odnos Hrvata prema problemu odvajanja riječke župe od Senjsko-modruške biskupije (1891.-1925.)«, u: D. DEKOVIĆ (ur.), *Bernardin Nikola Škrivanić i njegovo vrijeme. Zbornik radova*, Rijeka, 1997., 61–92.

⁴ F. ČULINOVIĆ, *Riječka država. Od Londonskog pakta i Danuncijade do Rapalla i aneksije Italiji*, Rijeka, 1953., 233–238.

⁵ Valentino Liva Celsu Costantiniju, 21. svibnja 1920. NADBISKUPIJSKI ARHIV RIJEKA (NAR), *Osnivanje župa*, 5–8.

⁶ Usp. M. BOGOVIĆ, »Riječki župnik Ivan Kukanić (1897-1924)«, 222–224.

⁷ *Acta Apostolicae Sedis*, XIV (1922.) 15, 556.

administratora »Rijeke i predgrađa« benediktinca Isidora Saina, opata iz Praglie (Padova), rodom iz Novigrada istarskoga.⁸

1.2. Aneksija grada Italiji

Osnutak Riječke biskupije omogućen je povoljnim uvjetima na političkom i crkvenom polju.⁹ Stvaranje apostolske administrature 1920., čime senjsko-modruški biskup gubi jurisdikciju nad gradom, i cijepanje do tada jedine gradske župe uznesenja Marijina stvaranjem novih četiriju župa 1923., glavne su promjene na crkvenom području.

Osnovni politički preduvjet biskupiji postignut je aneksijom Rijeke Italiji 1924. godine. Talijanski kler Rijeke, zajedno s Isidorom Sainom, s radošću je dočekaio pripojenje Kraljevini Italiji. To je odobravanje izraženo zvonjenjem crkvenih zvona i slavljenjem svečanog *Te Deuma*.¹⁰ S druge strane, Hrvati su bili protiv. Jedna od točaka Vijeća za katoličku obranu (*Comitato di difesa cattolica*), jedine organizirane katoličke udruge koja je izražavala stavove protivne službenoj talijanskoj državnoj i crkvenoj politici, odnosila se na nezadovoljstvo pretjeranim oduševljenjem koje je talijanski kler tom prigodom iskazao.¹¹

⁸ *Isto*, 551. Mihael Sain rodio se 22. studenoga 1869. u Zidinama, pored istarskoga Novigrada, u obitelji Antuna i Marije rod. Radislović. Smatrao se Talijanom, iako mu je obitelj bila hrvatskoga podrijetla. U kontaktu s benediktincima obližnjeg samostana u Daili odlučio se za duhovno zvanje. U Redu svetoga Benedikta, s redovničkim imenom Izidor, imat će zapaženo mjesto, a imenovanje za apostolskoga administratora Rijeke zateklo ga je na položaju opata u Pragli kraj Padove. Umire u Rijeci 28. siječnja 1932. Usp. A. DOBRILOVICH, »Isidoro Sain (1869-1932)«, u: *I Monasteri italiani della congregazione sublacense (1843-1972). Saggi storici nel primo centenario della congregazione*, Parma, 1972., 477–490.

⁹ Crkvena povijest Rijeke tijekom talijanske uprave malo je poznata. Jedini znanstveni pokušaj obrađivanja crkvenih prilika u Rijeci tijekom cjelokupnoga talijanskoga razdoblja učinila je T. BLAŽEKović, »Postanak riječke biskupije i njezino djelovanje do početka drugog svjetskog rata«, *Jadranski zbornik*, V (1962.), 139–152. Članak je, međutim, ideološki obojen i napisan bez posezanja u crkvene izvore. O toj se temi dosad kod hrvatskih i slovenskih povjesničara pisalo vrlo malo, i to isključivo u odnosu na problem odgovornosti katoličke talijanske hijerarhije s obzirom na odnarođivanje netalijana. Slovenac Lavo Čermelj, proučavajući episkopat Antonija Santina (1933.-1938.), bavi se pitanjem odnarođivanja, i to s protucrkvjenih pozicija (*Il vescovo Antonio Santin e gli sloveni e croati delle diocesi di Fiume e Trieste-Capodistria*, Ljubljana, 1953.). S druge strane, talijanska je historiografija, u rijetkim prilikama kada je pisala o tom razdoblju, jednostavno prešućivala neriješeno nacionalno pitanje većinskoga slavenskoga dijela vjernika Riječke biskupije (S. GIGANTE, »Il vescovato di Fiume«, *Fiume. Rivista semestrale della »Società di studi fiumani«*, VI /1928./ I, 92–95; G. SALOTTI, »Il problema della diocesi di Fiume dai primi del '900 all'anessione all'Italia«, u: *Giornata di studio sugli aspetti di vita cattolica nella storia di Fiume. In occasione del LX anniversario dell'erezione della diocesi di Fiume (1925–1985)*, Rim, 1988., 73–83). Djelovanje prvoga apostolskog administratora Celsa Costantinija (1920.–1922.) osvjetljeno je objavljivanjem njegove korespondencije sa Svetom Stolicom (A. SCOTTÀ, *I territori del confine orientale italiano nelle lettere dei vescovi alla Santa Sede 1918-1922*, Trieste, 1994., 289–402), nakon čega je uslijedilo i nekoliko radova Mile Bogovića: »Rijeka kao crkveno središte«, *Sveti Vid. Zbornik*, I (1995.), 91–107; »Riječki župnik Ivan Kukanić (1897–1924)«, *Sveti Vid. Zbornik*, II (1997.), 217–232; »Crkvena povijest Rijeke od 1889.-1924.«, u: D. DEKOVIĆ (ur.), *Bernardin Nikola Škrivanić*, 139–152. Iz gore navedenog proizlazi da je razdoblje od 1922. do 1933. (tj. episkopat Isidora Saina) ostalo neobrađeno, što je imalo za posljedicu da se najveći teret odgovornosti za talijanizaciju crkvenih struktura i jezika u pastoralu Riječke biskupije dosad stavlja na leđa biskupa Antonija Santina (1933.–1938.).

¹⁰ Riječki dnevnik *La Vedetta d'Italia* od 28. siječnja i 16. ožujka 1924. opisuje proslavu aneksije u kojoj sudjeluje i Crkva.

¹¹ U trenutku odsutnosti apostolskoga administratora, njegov delegat Benedetto Pietrobono 25. siječnja 1924. šalje dopis župnicima o zvonjenju crkvenih zvona prigodom aneksije. NAR, *Urudžbeni zapisnik*, 16/1924. Usp. Peticija vjernika, lipanj 1924. NAR, *Osnivanje biskupije*, fasc. »Comitato di difesa cattolica«, 146–156.

Tijekom rasprave u beogradskom parlamentu o ratifikaciji ugovora Beograda i Rima o aneksiji Rijeke Italiji, hrvatski katolički zastupnici usprotivili su se ugovoru, prijeteci tako samoj realizaciji međudržavnoga sporazuma. Benito Mussolini intervenirao je pritom kod Svete Stolice kako bi vatikanski predstavnik u Beogradu pomogao u nadvladavanju hrvatskoga otpora. Apostolski nuncij Ermenegildo Pellegrinetti izvršio je tako pritisak na katoličke zastupnike te je ugovor ratificiran.¹²

1.3. Pregovori

Pregovori za osnivanje samostalne biskupije između provincijskih, državnih i crkvenih vlasti započeli su sredinom 1924. godine. Prije tog razdoblja Sveta je Stolica savjetovala riječkoga apostolskog administratora kako ne treba »još izravno zagovarati« osnutak biskupije, nego samo »skupljati prijedloge koji se pojave« bez javnog izjašnjavanja.¹³ Isidoro Sain dobiva 11. lipnja 1924. od Konzistorijalne kongregacije potrebne ovlasti »da započne bez oklijevanja« s kontaktima s Vladom i radnjama oko osnutka biskupije.¹⁴

Glavni elementi u postupku osnivanja biskupije bili su određivanje župa koje će ući u njezin sastav i preuzimanje od strane državnih vlasti obveza koje su proizlazile iz gradskih zakona o financiranju Crkve koje su riječke vlasti prethodno donijele. Riječ je o dva zakona, od kojih je prvi izglasala D'Annunzijeva vlast 1. prosinca 1920., kojim su se vlasti obvezivale na financiranje izgradnje triju župnih crkava. Drugim je zakonom od 7. travnja 1921. određeno financiranje budućega riječkog biskupa, kojemu je grad već tada dodijelio i zgradu za ordinarijat.¹⁵

Već na samom početku pregovora određeno je da će biskupija imati granice tada tek uspostavljene Kvarnerske provincije, koja je obuhvaćala dijelove triju biskupija (Senjsko-modruške, Ljubljanske i Tršćansko-koparske). O namjeri osnutka biskupije tada su obaviješteni tršćansko-koparski biskup te gorički nadbiskup, koji je upravljao onim župama Ljubljanske biskupije koje su potpale pod Kraljevinu Italiju.¹⁶ Već 20. kolovoza 1924. riječki prefekt dobiva od Ministarstva unutarnjih poslova priopćenje o donesenoj odluci o prihvaćanju postupka osnutka biskupije.¹⁷

Prema riječima Sainova tajnika Benedetta Pietrobonija, pregovori u državnim ministarstvima i raznim dikasterijima Svete Stolice bili su »teški i iscrpljujući«.¹⁸ Pri Rimskoj

¹² F. MARGIOTTA BROGLIO, *Italia e Santa Sede dalla guerra alla conciliazione*, Bari, 1966., 136–141.461–463.

¹³ Kardinal Gaetano De Lai Isidoru Sainu, 13. veljače 1924., NAR, *Osnivanje biskupije*, 72.

¹⁴ Kardinal Gaetano De Lai Isidoru Sainu, 11. lipnja 1924., *isto*, 88–89.

¹⁵ Usp. T. BLAŽEKović, »Postanak riječke biskupije«, 143–145.

¹⁶ Biskupu senjsko-modruškomu nije upućena nikakva službena obavijest. Njegova jurisdikcija nad Rijekom prestala je još 1920. godine uspostavom apostolske administrature Rijeke i predgrada.

¹⁷ »Glede zahtjeva koji su svojedobno izrazili Riječani o osnivanju samostalne biskupije u Rijeci, priopćuje Vam se da su o tome informirane nadležne vlasti i da je sada dobiven povjerljiv odgovor slijedećega sadržaja: 'U glavnim crtama određeno je osnivanje biskupije sa sjedištem u Rijeci i s tim ciljem zatraženo je od apostolskoga administratora Rijeke, monsignora Saina, zemljopisna karta s ucertanim granicama civilne provincije s ciljem da se podudaraju s budućom biskupijom.'« Pismo Ministarstva unutarnjih poslova prefektu Rijeke, 20. kolovoza 1924. DRŽAVNI ARHIV RIJEKA (DAR), *JU-6*, 117, fasc. »Fiume-diocesi e parrocchie erigende«, 264–265.

¹⁸ B. PIETROBONO, *In Memoriam di S. Ecc. Rev.ma Mons. Michele Isidoro Sain O.S.B. vescovo di Fiume. Parole*

kuriji moglo se računati na širokogrudnu pomoć tajnika Kongregacije za redovnike Maura Serafinija, s kojim je riječki administrator bio u prijateljskim odnosima još iz godina u kojem je bio na visokim funkcijama u Redu svetog Benedikta, kao opat i bivši vizitator talijanskih benediktinaca. Tog je vatikanskog dužnosnika riječko novinstvo nazvalo uspješnim zagovornikom riječke Crkve.¹⁹

Nakon političke odluke o nužnosti osnivanja samostalne biskupije, glavne su teškoće proizlazile iz financijskih razloga. Kako bi osigurao uspjeh, Isidoro Sain pomišljao je i na intervenciju Pietra Tacchija Venturija, isusovca koji je tih godina bio glavni posrednik između talijanske Vlade i Svete Stolice, no nije jasno je li do intervencije došlo.²⁰ Tijekom 1924. apostolski je administrator često boravio u Rimu, a u studenom ga je primio Mussolini.²¹ Još i prije tog susreta tvrdio je da »predsjednik Vlade povoljno gleda« na osnivanje biskupije i da bi stoga mogao uložiti svoj autoritet i utjecaj kako bi se to i ostvarilo.²²

Da bi spriječio pretjerano otezanje, u ožujku 1925. Sain piše državnim vlastima memorandum u kojem kaže da i politički razlozi govore u prilog nužnosti osnivanja biskupije. Tvrdio je kako valja osnovati biskupiju jer postojanje apostolske administrature i njezin provizorni karakter učvršćuju u hrvatskome kleru uvjerenje da je moguć povratak na prijašnje stanje odnosno ponovno zajedništvo sa Senjom.²³

Krajem ožujka 1925. Vlada donosi odluku o kupnji zgrade riječkoga sjemeništa. To se može smatrati završnim korakom koji je omogućio osnivanje Riječke biskupije. Da se čekalo samo na tu odluku svjedoči činjenica da je toga istog dana kardinal Gaetano De Lai poslao u Rijeku već pripravljeno pismo s prvom verzijom bule osnivanja biskupije.²⁴

1.4. Mussolinijeva crkvena politika

Gore spomenuto financiranje i raspoloživost države prema Riječkoj biskupiji valja gledati u kontekstu odnosa fašizma prema Katoličkoj crkvi. Razvoj situacije na talijanskoj političkoj sceni pogodio je rađanju talijanske biskupije u Rijeci. Nakon dolaska na vlast u listopadu 1922., Benito Mussolini želio je poboljšati položaj Katoličke crkve u Italiji. Zauzvrat mu je trebala podrška talijanskih katolika kako bi režim koji je gradio postao čvršći i narodu prihvatljiviji. S druge strane, papa Pio XI. bio je spreman na suradnju s Vladom kako bi nakon više od pola stoljeća riješio otvorena pitanja u odnosu s državom.²⁵

di D. Benedetto Pietrobono O.S.B. in occasione della traslazione della salma alla cattedrale di S. Vito e nel I anniversario della sua morte, Subiaco, 1933., 10.

¹⁹ Početkom travnja 1925., samo nekoliko tjedana prije same uspostave biskupije, Mauro Serafini umire; Isidoro Sain odlazi u Rim i osobno sudjeluje na pogrebnim obredima. *La Vedetta d'Italia*, 4. travnja 1925.

²⁰ Isidoro Sain priupitao je podtajnika Matteija Gentilija 29. rujna 1924. da ga savjetuje je li potrebno zatražiti intervenciju Pietra Tacchija Venturija kod predsjednika Vlade kako bi se poguralo financiranje biskupije. *NAR, Osnivanje biskupije*, 104.

²¹ Ne znamo točan datum kada je Isidoro Saina primio Benito Mussolini. Vjerojatno je to studeni 1924. Isidoro Sain Paolu Mattei Gentiliju, 4. studenoga 1924., *isto*, 107–108.

²² Isidoro Sain Paolu Mattei Gentiliju, 28. kolovoza 1924., *isto*, 101–103.

²³ Memorandum Isidoro Saina talijanskoj vladi, 16. ožujka 1925., *isto*, 184.

²⁴ *Isto*, 189–193.

²⁵ Usp. F. MALGERI, *Chiesa, cattolici e democrazia. Da Sturzo a De Gasperi*, Brescia, 1990.; F. MARGIOTTA BROGLIO, *Italia e Santa Sede dalla Grande guerra alla conciliazione. Aspetti politici e giuridici*, Bari, 1996.;

Mussolinijeva je Vlada inaugurirala tzv. politiku »ispružene ruke« [*mano tesa*] prema Crkvi, odnosno približavanje katoličkoj hijerarhiji i Svetoj Stolici.²⁶ *Duce* je znao kako je velik utjecaj Crkve na talijanski narod te je očekivao njezinu suradnju nudivši joj zauzvrat ukidanje antiklerikalnih zakona koje su donijele prijašnje liberalne vlade. Cilj njegove politike tih prvih godina bio je integracija Crkve unutar njegova plana »nacionalne obnove« i zadobivanje naklonosti episkopata.²⁷

Glede odnosa Crkve prema Mussoliniju, u prvome trenutku prevladavao je oprez, kao što nam svjedoče riječi Pija XI. iz jeseni 1923. ravnatelju časopisa *Civiltà Cattolica*, koji je zatražio od Svetoga Oca mišljenje o odnosu koji katolici trebaju zauzeti prema novoj vladi: »Hvaliti? Ne. Biti u otvorenoj oporbi? Ne koristi jer ima mnogo interesa koje valja štiti. Neka vam oči budu otvorene!«²⁸

Benevolentnost Vlade prema Crkvi imala je za posljedicu to da je s godinama za katoličku hijerarhiju u Italiji fašizam postao neugodan i zahtjevan saveznik u očuvanju »katoličkih interesa«, koje nisu priznavale prethodne liberalne vlade. U prosudbi stava Svete Stolice prema tadašnjoj vladi valja imati na umu da Rimskoj kuriji, s jedne strane, nije bio prihvatljiv dolazak na vlast socijalista, a s druge tzv. »integrista«, koji su bili još radikalniji od samog Mussolinija.²⁹

Kako bi katoličko izborno tijelo odvrtila od Narodnjačke stranke (*Partito Popolare Italiano*), Mussolinijeva je Vlada preuzela na sebe ulogu zaštitnika katoličkih interesa Talijana i unilateralno donijela zakone o školskoj reformi, dekret o nepomirljivosti između principa fašizma i masonerije, povećala *kongruu* za svećenike u pastoralu, oslobodila kler u određenim uvjetima od vojne službe, povukla iz procedure Zakon o pobožnim udrugama, kojemu se protivio episkopat, proglasila državnima neke vjerske blagdane.³⁰

Lokalne talijanske vlasti Rijeke podržavale su nastanak biskupije, čak su poticale apostolskoga administratora kako bi ona što prije mogla ugledati svjetlo dana. Tijekom procesa rađanja biskupije, Isidoro Sain piše: »Moram reći da me kako prefektura tako i općinski komesar požuruju da se osnivanje biskupije dogodi čim prije, uočavajući u tome korist i za provinciju.«³¹

G. MARTINA, »I cattolici di fronte al fascismo«, *Rassegna di Teologia*, 17 (1976.), 170–194; G. MICCOLI, »La Chiesa e il fascismo«, u: G. QUAZZA (ur.), *Fascismo e società italiana*, Torino, 1973.; G. SALVEMINI, *Stato e Chiesa in Italia*, Milano, 1969.; P. SCOPPOLA, *Coscienza religiosa e democrazia nell'Italia contemporanea*, Bologna, 1966.; ISTI, *La Chiesa e il fascismo. Documenti e interpretazioni*, Bari, 1971.; G. SPADOLINI (ur.), *Il cardinale Gasparri e la Questione Romana*, Firenze, 1973. Od recentnih studija na tu temu koje su uslijedile nakon otvaranja Vatikanskih arhiva za pontifikat Pija XI. spomenimo dva djela isusovca Giovannija Salea: *Popolari e destra cattolica al tempo di Benedetto XV 1919–1922*, Milano, 2006.; *Fascismo e Vaticano prima della Conciliazione*, Rim, 2007.

²⁶ F. PERETTI, »L'Italia e il fascismo«, u: R. DE FELICE (ur.), *Storia dell'Italia contemporanea*, sv. III, Napoli, 1984., 229.

²⁷ G. SALE, *Fascismo e Vaticano*, 29, 32.

²⁸ *Isto*, 25, 48.

²⁹ Nakon krize zbog ubojstva zastupnika Giacoma Matteottija, »Sveta je Stolica zauzela negativan stav prema mogućem savezništvu između narodnjaka i socijalista, usmjerenog protiv fašizma, što je u konačnici pomoglo Mussoliniju i njegovoj vladi: spriječeno je izbijanje ustavne krize koja bi uklonila vladu i cijeli Mussolinijev sistem. [...] Sveta je Stolica na taj način poduprla vlast i tadašnji režim da izide iz kaljuže u kojoj se našao zbog posljedica ubojstva Matteottija«. G. SALE, *Fascismo e Vaticano*, 190.

³⁰ *Isto*, 125–126.

³¹ Isidoro Sain kardinalu Gaetanu De Laiju, 12. kolovoza 1924. NAR, *Osnivanje biskupije*, 99–100.

1.4.1. Podrška državnog podtajnika Paola Matteija Gentilija

Osim gore navedenih, jednostrano donesenih, zakona u interesu Crkve, talijanska je Vlada osnovala i komisiju kojoj je bio cilj da u dogovoru s katoličkom hijerarhijom promijeni cijelokupno državno zakonodavstvo koje se odnosilo na Crkvu. Tijekom 1925. ta je komisija, na čijem je čelu bio bivši zastupnik Narodnjačke stranke Paolo Mattei Gentili³², održala čak 35 sjednica, no reforma nije zaživjela jer je Sveta Stolica željela prije riješiti političko pitanje svoga statusa unutar talijanske države odnosno »rimsko pitanje«. Osim toga, Sveta Stolica nije bila sklona rješavanju crkvenoga položaja pomoću unilateralno donesenih državnih zakona, jer je to bilo suprotno dotadašnjoj praksi konkordata, koja je upravo tih godina u punom zamahu. Ipak, rad komisije nije bio uzaludan jer je poslužio kao baza tvorcima lateranskih ugovora 1929. godine.³³

Raspoloživost države prema financiranju Riječke biskupije valja gledati u takvom kontekstu odnosa fašizma prema Katoličkoj crkvi. Osim gore navedenih mjera koje je u pretkonkordatskim godinama talijanska Vlada donijela u korist Crkve, tu je i ekonomska pomoć koja je omogućila da Riječka biskupija ugleda svjetlo dana. Upravo s gore spomenutim podtajnikom Matteijem Gentilijem, tijekom procesa osnutka biskupije Isidoro Sain ima vrlo gustu korespondenciju i među talijanskim državnim dužnosnicima smatra ga najzaslužnijim za nastanak Riječke dijeceze.³⁴ U pismu koje mu upućuje 14. studenoga 1924., apostolski administrator kaže: »Čuvat ćemo trajnu zahvalnost prema Vama [...] jer se tako puno zauzimate za definitivno sređivanje crkvene situacije u Rijeci.«³⁵

S njime je u kontaktu već duže vrijeme i izravna je Sainova veza s državnim vlastima. Još u ožujku 1923. susreće ga u Opatiji i ima za njega vrlo pohvalne riječi.³⁶

2. Osnutak biskupije

2.1. Bula »*Supremum pastorale munus*« od 25. travnja 1925.

Riječka biskupija osnovana je bulom *Supremum pastorale munus* od 25. travnja 1925.³⁷

³² Paolo Mattei Gentili, bivši zastupnik Narodnjačke stranke (*Partito Popolare Italiano*), zajedno s nekolicinom drugih, zastupao je potrebu politike suradnje između Svete Stolice i fašizma. Postao je podtajnikom Ministarstva pravde i kulta nakon promjena u Mussolinijevoj Vladi 1. srpnja 1924. zbog krize prouzročene nakon smaknuća zastupnika Giacoma Matteottija. Kako bi učvrstio svoju uzdrmanu političku poziciju, Benito Mussolini je u Vladu pozvao i neke zastupnike koji nisu pripadali fašističkoj stranci, ali su joj bili nakloni. Među četvoricom novih ministara i 14 podtajnika bio je i bivši narodnjak Paolo Mattei Gentili. On je 1924. bio jedan od osnivača nove kršćanske stranke, Nacionalnog centra (*Centro Nazionale*), koja je okupljala bivše zastupnike narodnjaka i koja se zauzimala za primjenu kršćanskih ideala u politici i za nacionalno pomirenje. Ta grupacija nije imala veću podršku talijanskih katolika. G. SALE, *Fascismo e Vaticano*, 98–100, 191–192.

³³ *Isto*, 309.

³⁴ Usp. NAR, *Sjemenište*, 2, 10–23.

³⁵ NAR, *Osnivanje biskupije*, 109–110.

³⁶ »Razgovor je bio vrlo ugodan i sa zadovoljstvom i živom zahvalnošću mogu reći da postoje izvrsne nakane koje pokazuju da će se uspješno štiti crkveni interesi Rijeke.« Isidoro Sain kardinalu Gaetanu De Laiju, 29. ožujka 1923. *Isto*, 27–28.

³⁷ Bula je iz Rima poslana 12., a u Rijeku je stigla 18. svibnja 1925. *Isto*, 196–197. Usp. NAR, *Urudžbeni zapsnik*, 122/1925, 1; NAR, *Osnivanje biskupije*, 213.

Pastirska skrb, tvrdi se u buli, bila je uzrokom mjera koje je Sveta Stolica poduzela prema Rijeci, najprije stvaranjem apostolske administrature, čime je prestala jurisdikcija senjsko-modruškoga biskupa, a potom i stvaranjem biskupije. Dijelovi Senjsko-modruške, Tršćansko-koparske i Ljubljanske biskupije, koji pripadaju Kvarnerskoj provinciji, otepljuju se od tih dijeceza i konstituiraju u Riječku biskupiju, koja se izravno podvrgava Svetoj Stolici. Sjedište biskupa je u Rijeci, po kojoj biskupija dobiva ime, a na čast stolnice uzdignuta je crkva svetih Vida i Modesta. Biskup dobiva titulu opata Svetog Jakova, koju je dotad nosio arhidakon Zbornoga kaptola Blažene Djevice Marije uznesene. U stolnoj crkvi ustanovljuje se Stolni kaptol s dvanaest kanonika, s jednom čašću prepozita i dvije službe teologa i penitencijera. Ordinarij dobiva ovlast prvog imenovanja časti i služba, ali i premještanja kanonika bivšega Zbornog kaptola u Stolni kaptol. Do izbora novoga biskupa Isidoro Sain imenovan je apostolskim administratorom, a svi dokumenti koji se odnose na novu biskupiju iz dotičnih kurija kojima su te župe dotad pripadale trebali su biti preneseni u riječki ordinarijat. Glede zadaća, odjeće i zbornih odličja, kaptolskih konstitucija, osnivanja sjemeništa, izbora kapitularnoga vikara tijekom sedesvakancije, prava i dužnosti klerika i vjernika, tražilo se obdržavanje općega prava. Kanonici su dobili pravo nošenja mocete ružičaste boje.³⁸

³⁸ NAR, *Bule*, I. Usp. *Acta Apostolicae Sedis*, XVII (1925.) 13, 519–521.

Pius Episcopus, Servus Servorum Dei, ad perpetuam rei memoriam.

Supremum pastorale munus Romano Pontifici divinitus collatum exposcit, ut ea quoque ipse praestet, quae ad dioecesium erectionum et finium immutationes spectant, prout bonum animarum requirit. Id in causa fuit, ut, paucis ante annis, ex mutatis rerum adiunctis civitas Flumen cum suo suburbio a iurisdictione Ordinarii Seniensis subtraheretur et sub Apostolica Administratione constitueretur. Haec eadem ratio modo Apostolicam Sedem movet ad erigendum idem territorium, novis auctum paroeciis, in distinctam dioecesim, ut inde vita religiosa fidelium maiora sumat incrementa.

Quapropter Nos, re mature perpensa, auditis interesse habentibus et suppleto, quatenus opus sit, aliorum, quorum intersit, vel sua interesse praesumant, consensu, Apostolicae potestatis plenitudine, totum territorium inclusum in actuali civili provincia italica, quae »Carnaro« audit, quodque hactenus ad diversas dioeceses pertinuit, videlicet Seniensem, Tergestinam-Iustinapolitanam et Labacensem, a memoratis dioecesibus perpetuo dismembramus atque in novam constituimus dioecesim, »Fluminensem« appellandam et Apostolicae Sedi immediate subiectam. Eius autem episcopalem sedem in civitate Flumine, a qua dioecesis nomen mutuatur, statuimus, cum omnibus iuribus ac privilegiis, quibus ceterae civitates episcopales iure communi gaudent. Ecclesiam vero Sanctorum Viti et Modesti, ibidem exstantem, ad gradum et dignitatem cathedralis ecclesiae extollimus; simulque ipsi eiusque pro tempore Episcopis tribuimus insignia, honores, privilegia ac iura, quae allis ecclesiis cathedralibus earumque Episcopis ex iure commune competunt. Episcopo praeterea Fluminensi facultatem facimus assumendi titulum quoque Abbatis Sancti Jacobi de Abbatia, quo hactenus Praepositus Capituli collegialis ecclesiae Beatae Mariae Virginis in Caelum Assumptae condecorabatur.

In praedicta Cathedrali ecclesia Capitulum cathedrale erigimus, cum omnibus iuribus, facultatibus et officiis, quae ceteris cathedralibus Capitulis, praesertim Italiae, ad normam sacrorum canonum, sunt propria. Idem duodecim constabit canonicis, inter quos unica erit dignitas, videlicet, Praepositus, et duo officia, idest duo officia, idest Theologus et Penitentiarius, quibus addantur, si fieri poterit, sex alii beneficiarii minores, ut canonicis auxilium praestent. Eorum nominatio ad normam iuris fiat, excepta hac prima vice, qua Ordinarius tum dignitatem, tum canonicatus libere conferet; et facta eidem Ordinario potestate in cathedrale Capitulum transferendi, si acceptaverint, praesentes canonicos Capituli ecclesiae collegiate Beatae Mariae Virginis in Caelum Assumptae. Peculiariter quod attinet ad onera, vestes et insignia choralia, ad capitulares constitutiones conficiendas, aliave, praescripta iuris communis observentur; tributa insuper canonicis facultate deferendi in choro mozetam violacei coloris.

Praescribimus dein ut circa Seminarii dioecesani institutionem, Vicarii Capitularis, sede vacante, electionem, clericorum et fidelium iura ac officia, aliaque huiusmodi, rite serventur, quae sacri canones praescribunt. Mandamus demum ut omnia documenta et acta, quae novam dioecesim eiusque clericos et fideles respiciunt,

2.2. Provedba papinske bule i kašnjenje državnoga priznavanja

Sveta je Stolica delegirala ovlast provedbe papinske bule apostolskomu administratoru Isidoru Sainu. Sama provedba dogodila se za vrijeme svečane mise u crkvi uznesenja Marijina, za svetkovinu Duhova, 31. svibnja 1925. (katolici su toga dana obilježavali i rođendan pape Pija XI.).³⁹

Prije pontifikalne mise, koju je služio apostolski administrator, pročitana je papinska bula i provedbeni akt. Arhiđakon Ignac Martinec pozdravio je apostolskoga administratora u ime Zbornoga kaptola, no ostali kanonici (Ivan Kukanić i Ferdinand Sandorffy) znakovito su izostali, što je za Saina predstavljalo »jedini negativni znak svečanosti«. U korespondenciji s kardinalom De Lajjom, Sain piše o općem povoljnom odjeku osnivanja biskupije u gradu.⁴⁰ Za razliku od talijanskoga i latinskoga, hrvatski i slovenski jezik posve su izostali sa slavlja.

Kao što se dogodilo prigodom osnivanja novih gradskih župa 1923., i ovaj put Talijani su bili naklonjeni osnivanju biskupije, a Hrvati i »autonomaši« su bili protiv.⁴¹ Među onima koji joj nisu bili naklonjeni nalazimo i Antona Lukšića, tajnika »Vijeća za katoličku obranu, koji je pokušao prijeći granicu na Sušaku i doći na bogoslužje, no talijanske ga vlasti ne pripuštaju te završava u pritvoru.⁴²

Državno priznavanje nove biskupije (*regio exequatur*), tada neizostavni pravni institut, dogodio se s popriličnim zakašnjenjem, prouzročivši ne male teškoće djelovanju riječke Crkve. Nakon što je prefektura dokumentaciju već uputila Vladi, Isidoro Sain mora tražiti od Svete Stolice da intervenira kod državnih vlasti kako bi se procedura ubrzala.⁴³ Bez tog formalnog priznanja, dvije osnovne biskupijske strukture, Stolni kaptol i Sjemenište, nisu mogle započeti s djelovanjem. Kardinal De Lai konačno intervenira i poguruje spise⁴⁴ te se 22. prosinca 1925. kraljevskim dekretom priznaje osnivanje biskupije. Ministarstvo pravde i kulta 15. veljače 1926. priopćuje da je 7. veljače 1926. potvrdilo i Sainovo imenovanje apostolskim administratorom Riječke biskupije.⁴⁵

quam primum a Curiis episcopalibus, ad quas spectat, Curiae dioecesis Fluminensis remittantur, ut in eius archivo asserventur.

Quoque autem haec novam dioecesim de suo provideamus Pastore, R. P. D. Isidorus Sain, Abbas Ordinis Sancti Benedicti eius regimen, tanquam Administrator Apostolicus, ad nutum Sanctae Sedis retinebit. Ad haec omnia executioni mandanda, deputavimus eumdem R. P. D. Isidorus Sain, eidemque tribuimus omnes facultates ad id necessarias et opportunas, etiam subdelegandi, ad effectum de quo agitur, quemlibet virum in ecclesiastica dignitate constitutum; facto onere mittendi ad Sacram Congregationem Concistorialem, intra sex menses authenticum exemplar peractae executionis.

Decernimus denique has praesentes litteras valituras, contrariis quibuslibet, etiam peculiari et expressa mentioni dignis, minime obstantibus. Datum Romae apud Sanctum Petrum, anno Domini Millesimo nongentesimo vigesimo quinto, die vigesima quinta mensis Aprilis. Pontificatus Nostri anno quarto. O. card. Cagiano, S.R.E. Cancellarius; C. Card. De Lai, Episc. Sabinen. S.C. Consistorialis Secretarius; Ioannes Zani Caprelli, Protonotarius Apostolicus; Dominicus Iorio, Protonotarius Apostolicus.

³⁹ NAR, *Acta*, 122/1925, 4.

⁴⁰ Isidoro Sain kardinalu Gaetanu De Lajju, 3. lipnja 1925. NAR, *Osnivanje biskupije*, 230–231.

⁴¹ Vrlo oštar članak u odnosu na osnivanje biskupije objavio je 7. lipnja 1925. dnevnik *Sušački Novi list*. Prefekt Kvarnerske provincije poslat će prijevod članka tajniku apostolskoga administratora kako bi ga predao Isidoru Sainu. *Isto*, 300–304.

⁴² Isidoro Sain opisuje kardinalu De Lajju Antona Lukšića kao sumnjivu osobu. *Isto*, 230–231.

⁴³ Isidoro Sain Konzistorijalnoj kongregaciji, 10. studenoga 1925. *Isto*, 248–249.

⁴⁴ Kardinal Gaetano De Lai Isidoru Sainu, 23. studenoga 1925. *Isto*, 250–251.

⁴⁵ Ministar pravde i kulta Alfredo Rocco Isidoru Sainu, 15. veljače 1926. *Isto*, 321.

2.3. Višenacionalna biskupija

2.3.1. Teritorij

Riječkoj je biskupiji pripalo šesnaest župa koje su se nalazile na teritoriju Kvarnerske provincije.⁴⁶ Dotadašnjoj apostolskoj administraturi Rijeke i predgrađa, koja se prostirala nad šest župa, pribrojeno je još deset: iz Tršćansko-koparske biskupije 7 i iz Ljubljanske biskupije 3 župe.⁴⁷

Apostolska administratura Rijeke brojila je sljedeće župe: Uznesenja Marijina (Assunta), Gospe Bezgrešne (Gospa Lurdska), Svih svetih, Presvetoga Otkupitelja, Gospe Karmelske (Drenova) i Svetoga Nikole. Župe Ljubljanske biskupije bile su: Prem, Ilirska Bistrica i Knežak, a činile su dekanat Trnovo-Bistrica. Župe Tršćansko-koparske biskupije bile su Jelšane, Klana, Veprinac, Brseč, Mošćenice, Lovran i Volosko.⁴⁸

Oko prelaska dotičnih župa u novu dijecezu nije bilo većih teškoća, izuzev slovenske župe Jelšane, o kojoj se pojavilo protivljenje od strane tršćansko-koparskoga ordinarija.⁴⁹ Sveta je Stolica prihvatila stavove iz Rijeke te su Jelšane ipak ušle u sastav nove biskupije.

Riječka prefektura zahtijevala je još šire granice biskupije budući je pogrešno predviđala da će se teritorij Kvarnerske provincije proširiti i na Labin i Cres.⁵⁰

2.3.2. Prisutnost triju naroda

Nova je biskupija bila višenacionalnog sastava, s prisutnošću Talijana, Hrvata i Slovenaca. Teško je točno odrediti postotak stanovništva jer službene državne popise pučanstva ne možemo smatrati vjerodostojnima budući da na razne načine nastoje uvećati broj Talijana nauštrb Hrvata i Slovenaca.⁵¹

---

⁴⁶ Fran Barbalić pogrešno piše o trinaest župa nove biskupije (*Vjerska sloboda Hrvata i Slovenaca*, Zagreb, 1931., 11). Iz toga izvora proizlazi pogrešan podatak koji će ponavljati i drugi autori: T. Blažeković, »Postanak riječke biskupije i njezino djelovanje«, 147; M. Bogović, »Rijeka kao crkveno središte«, 96.

⁴⁷ Bilo je 6 kapelanija (4 iz Tršćansko-koparske i 2 iz Ljubljanske biskupije); jedan vikarijat iz Tršćansko-koparske i jedan iz Ljubljanske biskupije. Broj duša u pojedinim župama 1924. po Sainovoj procjeni: župe apostolske administrature Rijeke–Uznesenje BDM 19.000; Bezgrješna, 7.000; Svi sveti, 3.000; Presveti Otkupitelj 7.000; Drenova 600; Sveti Nikola 3.000; tršćansko-koparske župe Veprinac 2.754; Brseč 1.800; Klana 1.500; Jelšane 4.900; Lovran 4.000; Mošćenice 2.500; Volosko 5.000; ljubljanske župe Prem 2.000; Ilirska Bistrica 3.800; Knežak 3.200. NAR, *Osnivanje biskupije*, 86.

⁴⁸ Popis župa u Sainovim bilješkama uvijek na prvome mjestu stavlja imena na talijanskome, a samo na drugom na hrvatskome ili slovenskome jeziku. Tako je Prem postao Primano, Ilirska Bistrica-Torre di Bisterza, Knežak-Fontana del Conte, Veprinac-Aprio, Jelšane-Elsane. Talijanizacija je bila uobičajena, a u idućim godinama i obvezna zakonom. NAR, *Osnivanje biskupije*, 81–83.

⁴⁹ Protivljenje tršćansko-koparskoga biskupa Luigija Fogara priopćio je Isidoru Sainu kardinal Gaetano De Lai pismom od 9. prosinca 1924. *Isto*, 118.

⁵⁰ Želja provincijskih vlasti oko proširenja granica spomenuta je u pismu Isidora Saina kardinalu Gaetanu De Laiju od 18. prosinca 1924. *Isto*, 119–120.

⁵¹ Brojne su netočnosti u službenim popisima Mussolinijeva režima koji proizlaze iz interesa da se talijanska prisutnost što više uveća. Tome je pridonijelo različito shvaćanje pojma nacionalnosti, koje su ovdajšnji ljudi poimali u smislu etničke pripadnosti, dok je u Italiji ono značilo državljanstvo. Osim toga dvojbena je i termin »općevnog jezika«.

Dok je na anektiranim područjima popis načinjen već 1. prosinca 1921., u Rijeci je on proveden tek 1. siječnja 1925. Po tim podacima u gradu je u trenutku stvaranja biskupije bilo 48.848 stanovnika, od kojih 69,8% Talijana u odnosu na 23% Hrvata i Slovenaca zajedno. Po službenim podacima na teritoriju Kvarnerske provincije (koja odgovara granicama biskupije) bilo je 85.543 stanovnika, od kojih je hrvatskoga i slovenskoga »governoga jezika« bilo 19.698 odnosno 17.842.⁵² Podatke Mussolinijeva režima valja uzimati s rezervom; posljednji ugarski popis stanovništva iz 1910. spominjao je 46,9% Talijana prema 31,7% Hrvata u korist Talijana.⁵³

Kada su 1928. Kvarnerskoj provinciji pribrojene općine Podgrad i Materija, slovenska prisutnost povećana je za desetak tisuća duša. Zbog toga je Konzistorijalna kongregacija proširila 28. travnja 1934. granice Riječke biskupije na još pet župa.⁵⁴

Prije negoli je od Svete Stolice dobio službene ovlasti da započne pregovore s državom, Isidoro Sain piše Konzistorijalnoj kongregaciji podatke o nacionalnom sastavu buduće dijeceze. Dok slovenskim župama (Prem, Ilirska Bistrica, Knežak i Jelšane) priznaje njihov etnicitet, ne čini isto s hrvatskim dijelom. Tako navodi da je talijanskih svih šest riječkih župa zajedno s Voloskom i Lovranom (Opatija je tada još uvijek samo kapelanija u sastavu vološčanske župe), uz konstataciju da su »talijanske župe manje ili više pomiješane s Hrvatima koji dobro razumiju talijanski jezik«. Kategoriju hrvatskih župa apostolski administrator priznaje Drenovi, Mošćenicama, Brseču, Veprincu i Klani.⁵⁵

U istome pismu administrator piše kako će teškoće koje bi mogle proizaći iz višenacionalnog sastava biskupije biti nadvladane procesom talijanizacije: »Budući da se talijanske škole osnivaju diljem provincije, prirodno je očekivati da će se s vremenom talijanski jezik govoriti u cijeloj biskupiji.«⁵⁶

Gore navedene sudove ipak valja promatrati u kontekstu uspostave biskupije i pribojavanja apostolskoga administratora da će višenacionalnost dijeceze biti preprekom planiranom osnutku talijanske dijeceze.

Dvije godine nakon toga, tijekom procesa imenovanja biskupa, kardinal De Lai zatražio je od Isidora Saina brojke o prisutnosti triju nacionalnosti Riječke biskupije, tj. koji jezik pričaju, koliki je omjer triju jezika u pojedinim mjestima, kako se u danim okolnostima ponašaju župnici prilikom propovijedi, župne kateheze, ispovijedi i da li se talijanski jezik posvuda razumije.⁵⁷

Apostolski administrator očito nije bio sposoban poslati u Rim tako precizne podatke, no ovom prilikom priznaje da stanovnici liburnijske rivijere u većini govore hrvatski jezik, precizirajući da se u Voloskom i Lovranu propovijeda dvojezično, dok se na talijanskome propovijeda isključivo u Rijeci. No i tada navodi podatke po kojima čak 50.000 vjer-

⁵² G. DEPOLI, *La provincia del Carnaro. Saggio geografico*, Fiume, 1929., 185.

⁵³ N. STRAŽIČIĆ, »Prilog poznavanju demografskog razvoja grada Rijeke«, *Rijeka*, 1 (1994.) 1, 107–138. Usp. G. MORAVČEK, *Prešućena povijest*, Rijeka, 1990., 159. Teškoće u statističkim podacima talijanskih popisa potvrđuju i sami talijanski izvori. Usp. G. DEPOLI, *La provincia del Carnaro*, 184.

⁵⁴ NAR, *Acta*, 377/1934. Usp. *Bollettino del Clero della Diocesi di Fiume*, Fiume, I (1934.) 4, 1–2.

⁵⁵ NAR, *Osnivanje biskupije*, 81–83.

⁵⁶ Isidoro Sain kardinalu Gaetanu De Laiju, 31. svibnja 1924. *Isto*, 84–85.

⁵⁷ Kardinal Gaetano De Lai Isidoru Sainu, 22. veljače 1926. *Isto*, 327.

nika u biskupiji govori talijanski jezik, 20.540 slovenski i 14.720 hrvatski. Nije posve jasno kako dolazi do tih podataka, osim da je s obzirom na jezik pastorala u pojedinim župama »mehanički« odredio da svi vjernici dotične župe pripadaju dotičnom etnicitetu. Zaboravlja pritom da je jezik u pastoralu nametnut prijetnjama i progonom hrvatskoga klera početkom dvadesetih godina. Na taj način dolazi do još veće prisutnosti talijanskoga elementa nego što to čine službeni popisi, koji i sami uvećavaju te brojke. Isidoro Sain ponavlja i ovom prilikom sličnu primjedbu koju smo iznijeli maloprije: »Sada kada se diljem biskupije osnivaju talijanske škole, mladež počinje bolje razumijevati i govoriti talijanski jezik.«⁵⁸

2.4. Biskupija izravno podvrgnuta Svetoj Stolici

Riječka biskupija nije ušla ni u jednu crkvenu pokrajinu. Bula je odredila izravno podvrgnuće dijeceze Svetoj Stolici. Već je 16. srpnja 1924. Isidoro Sain predlagao takvo rješenje tajniku Konzistorijalne kongregacije zbog, kako je pisao, »etničke strukture i političke pozicije« biskupije u Rijeci.⁵⁹

Odluka o izravnom podvrgavanju Svetoj Stolici, a ne, kao što bi bilo logičnije, Goričkoj metropoliji, bila je predmet kritike hrvatskoga javnog mnijenja. Ono je u tome vidjelo namjeru da se spriječi vjerojatan i Talijanima neprihvatljiv utjecaj slavenskih vjernika Goričke nadbiskupije na Hrvate i Slovence Riječke biskupije. S druge strane, pripojenje hrvatskih župa Tršćansko-koparske biskupije Rijeci tumačilo se kao planirano slabljenje slavenskog elementa u tamošnjoj biskupiji u kojoj se na taj način mogla bolje provoditi politika odnarođivanja.⁶⁰

Crkveni povjesničar Makso Pelosa, s povijesnom distancom od pola stoljeća, piše kako je crkvena pokrajina u Gorici bila »tada historijski najorganskiji okvir« u koji je nova biskupija trebala ući i da je taj »namjerni« neulazak spriječio onakvu obranu crkvenih i narodnih prava Hrvata kakva bi bila moguća da su jadranske biskupije bile grupirane tako da čine jednu crkvenu pokrajinu ili metropoliju. On je stavio u izravnu uzročno-posljedičnu vezu neulazak Rijeke u Goričku metropoliju s gotovo potpunim nestankom hrvatskoga klera iz Riječke biskupije.⁶¹

Za sudbena pitanja, sinodu provincije i za priziv drugoga stupnja određena je nadbiskupija Venecije, tj. Patrijarhat u Veneciji.⁶² Kako je pisao tajnik Konzistorijalne kongregacije u objašnjenju te odluke, zbog »etnografskih razloga i lakoće u pristupu« Veneciji.⁶³ Dok je

⁵⁸ Usp. G. DEPOLI, *La provincia del Carnaro*, 185.

⁵⁹ Isidoro Sain kardinalu Gaetanu De Laiju. NAR, *Osnivanje biskupije*, 92.

⁶⁰ Usp. *Sušački Novi list*, 7. lipnja 1925.

⁶¹ »Hrvatski episkopat, pod predsjedanjem Antuna Bauera, bio bi se mogao 1931. g. i uopće između dva rata mnogo energičnije založiti za očuvanje minimalnih crkvenih i narodnih prava hrvatske i slovenske manjine u Italiji, kad bi bile iza njih stajale metropolitanski okupljene jadranske hrvatske biskupije. U najteže pogodnom dijelu, 1925. g. osnovanoj Riječkoj biskupiji koja je namjerno ostala izuzeta iz svog tada historijski najorganskijeg okvira Goričke metropolije, te de facto podvrgnuta Veneciji, dovelo je to do sistematskog tjeranja i gotovo potpunog uništenja prisutnog i sprečavanja odgoja domaćeg hrvatskog svećenstva.« M. PELOZA, *Riječka metropolija*, Rijeka-Zagreb, 1973., 36.

⁶² Kardinal Gaetano De Lai Isidoru Sainu, 18. prosinca 1925. NAR, *Osnivanje biskupije*, 256.

⁶³ Kardinal Gaetano De Lai Isidoru Sainu, 10. prosinca 1925. *Isto*, 254.

metropolitansku (ne)pripadnost odredio sam Sain, ta druga odluka donesena je bez apostolskoga administratora. Za sudbene takse na snazi u Riječkoj biskupiji uvedeni su isti iznosi kao u crkvenoj pokrajini Venecije.⁶⁴

Prisutnost riječkog ordinarija na sjednicama biskupske konferencije Venecije-Giulije i osobito činjenica da su sjemeništarci odlazili u Veneciju na studij teologije značile su *de facto* podvrgavanje Rijeke Veneciji.⁶⁵ Iako samo simboličnog karaktera, podsjetimo da bula osnutka biskupije nosi nadnevak 25. travnja, kada se slavi blagdan sv. Marka evanđelista, zaštitnika Venecije.⁶⁶

2.5. Katedrala sv. Vida

Osnutkom biskupije na stupanj katedrale uzdignuta je crkva sv. Vida.⁶⁷ Stolna crkva određena je neposredno prije konačne redakcije bule. Kardinal De Lai šalje 1. travnja 1925. Isidoru Sainu prvu verziju, u kojoj se za katedralu predviđala župna crkva uznesenja Marijina.⁶⁸ Isidoro Sain odgovara 17. travnja Konzistorijalnoj kongregaciji kako bi za stolnicu valjalo izabrati crkvu sv. Vida.⁶⁹

Osnovni razlog u Sainovu protivljenju uzdignuću Assunte u stolnu crkvu valja tražiti u činjenici da nije mogao predvidjeti ponašanje hrvatskoga Zbornog kaptola koji je pri toj crkvi djelovao, odnosno stav trojice kanonika (dvojice Hrvata i jednog Mađara) i njihovo moguće presizanje prema novom talijanskome Stolnom kaptolu. Kako bi izbjegao nepredviđene i riskantne situacije, pokazalo se jednostavnijim i lakšim uzdignuti na razinu stolne crkve sv. Vida. Ne odveć jasan juridički položaj kanonika Zbornoga kaptola pojavit će se i nakon njegova gašenja.

Bula je ordinariju davala ovlast premještaja kanonika Zbornog u Stolni kaptol »ako [kanonici] prihvate«. Budući da je župnik Kukanić smijenjen, a odnosi su između hrvatskoga klera i talijanskoga ordinarija općenito bili vrlo zategnuti, nijedan od kanonika neće prijeći u katedralni kaptol. Ivan Kukanić i Ignac Martinec (Ferdinand Sandorffy oslobođen je svih kaptolskih obveza) ekskardinirani su iz Riječke biskupije 17. ožujka, a 28. ožujka 1927. inkardinirani u Senjsko-modrušku, čime je i stoljetni riječki Zborni kaptol ugašen.⁷⁰

⁶⁴ Konzistorijalna kongregacija to dopušta 30. srpnja 1931. NAR, *Uredžbeni zapisnik*, 83/1931.

⁶⁵ Usp. M. PELOZA, *Riječka metropolija*, 36.

⁶⁶ Usp. M. BOGOVIĆ, »60 godina Riječke biskupije«, u: ISTI (ur.), *Krbavska biskupija u srednjem vijeku. Zbornik radova znanstvenog simpozija u povodu 800. obljetnice osnutka krbavske biskupije, održanom u Rijeci 23.-24. travnja 1986. godine*, Rijeka–Zagreb, 1998., 292.

⁶⁷ Za katedralu se tada obično rabio naslov Sv. Vid i Sv. Modesto (prisutan i u papinskoj buli), danas rijetko upotrijebljen. Prije 1925. ta se crkva nazivala akademskom. U njoj se svečano slavio i sv. Franjo Ksaverski, suzaštitnik crkve, koji danas također nema posebnoga značaja u liturgijskome životu grada.

⁶⁸ Kardinal Gaetano De Lai Isidoru Sainu, 1. travnja 1925. NAR, *Osnivanje biskupije*, 189.

⁶⁹ O tome da taj izbor nije bio odveć lak doznajemo dva mjeseca kasnije, kada je apostolski administrator izjavio kako se zapravo bojao reakcije koju je taj odabir mogao prouzročiti. Isidoro Sain kardinalu Gaetanu De Laiju, 3. lipnja 1925. *Isto*, 230–231.

⁷⁰ Isidoro Sain sastavio je 15. travnja 1931. izjavu kojom se konstatiralo gašenje Zbornoga kaptola na dan 28. ožujka 1927. zbog prelaska dvojice kanonika u Senjsko-modrušku biskupiju. NAR, *Zborni kaptol*, fasc. »Utrnuće kaptola«, 10.

3. Stvaranje crkvenih struktura i njihova talijanizacija

3.1. Talijanizacija pastorala

Proces talijanizacije crkvenoga života Rijeke započeo je još u godinama koje su prethodile osnivanju biskupije. U tom sklopu valja posebno istaknuti dvije činjenice: vladavinu Gabriela D'Annunzija i dismembraciju riječke župe 1923. godine.

Većina je hrvatskoga klera protjerana dolaskom Gabriela D'Annunzija u rujnu 1919. Dotad je, kao što u srpnju 1919. bilježi u svojim dokumentima apostolski vizitator Valentino Liva, bilo 16 svećenika, od kojih samo četvorica Talijana.⁷¹ Počevši od 1920., u Rijeku dolaze talijanski svećenici, a nakon smrti rektora katedrale Ludviga Notara 1928., od prijeratnih hrvatskih svećenika u gradu djeluje samo Matija Balas, dok su Ignac Martinec i Matija Pacher imali samo prebivalište u Rijeci, bez ikakvih pastoralnih zadaća, te su bili inkardinirani u Senjsko-modrušku biskupiju.⁷²

Dekretom od 16. srpnja 1923. Isidoro Sain dismembrirao je župu Uznesenja Marijina i osnovao četiri nove župe: Svih svetih, Bezgrešnog začeća Blažene Djevice Marije, Presvetog Otkupitelja i Svetog Nikole.⁷³ Osnutak gradskih župa bio je nužan iz pastoralnih razloga, no imenujući talijanske upravitelje, realizirana je talijanizacija pastorala.⁷⁴

Kako je i nakon dismembracije njegove župe hrvatski svećenik Ivan Kukanić još uvijek bio na čelu središnje gradske župe, pojačali su se pritisci za njegovom smjenom. Apostolski administrator, uz podršku kardinala Gaetana De Laija, iznuđuje njegovu ostavku 27. svibnja 1924. i imenuje za novog župnika Luigija Mariju Torcolettija, čime se talijanizacija pastorala Rijeke može smatrati okončanom.⁷⁵

Talijanski kapucini zamjenjuju hrvatske redovnike nakon što je 20. prosinca 1922. protjeran Bernardin Škrivanić te nakon što je 1. srpnja 1923. samostan pripojen Venetskoj provinciji.⁷⁶ Promjene u nacionalnoj strukturi kapucinskoga samostana imale su posljedice na pastoral bolesnika budući da su oni bili povjereni brizi tih redovnika: za bolesničkog kapelana imenovan je kapucin koji je govorio samo talijanski jezik.

⁷¹ Valentino Liva kardinalu Gaetanu De Laiju, 20. srpnja 1919. ARHIV ZBORNOGA KAPTOLA ČEDAD (ACC) [Archivio Capitolo collegiale Cividale del Friuli], *Valentino Liva*, fasc. »Visitatore apostolico a Fiume«, bez signature. Brojka od šesnaest svećenika (župnik, kanonici, kapelani, vjeroučitelji) ostala je nepromijenjena još od 1916. godine. Usp. *Schematismus Cleri Diocesium Segniensis et Modrušiensis seu Corbaviensis pro anno 1916*, Segniae, 146–148.

⁷² NAR, *Osnivanje biskupije*, bilježnica »Clero della diocesi di Fiume«, 2–8.

⁷³ NAR, *Acta 23/1923*. Usp. M. MEDVED, »Promjene pastoralnih struktura za vrijeme talijanske uprave«, *Riječki teološki časopis*, 14 (2006.) 2, 399–412.

⁷⁴ U novim župama Isidoro Sain imenuje: za Bezgrešno začeće kapucina Ermenegilda Cecottija, u Presvetom Otkupitelju Gabriela Jelussija, u Svetom Nikoli najprije Domenica Raimondija a potom Ottavija Boscu, u Svima svetima Giovannija Regalatija (osim kratkog vremena Ivana Kukanića). U nekoliko slučajeva i izvan Rijeke imenovani su župni upravitelji Talijani: na Drenovi nakon prisilnog odlaska Aleksandra Superine imenovan je Giuseppe Mariottini; u Lovranu Carmelo Di Natale; u Opatiji talijanski benediktinci Olivetanske provincije.

⁷⁵ Gaetano De Lai Isidoru Sain, 13. svibnja 1924. NAR, *Osnivanje biskupije*, 57–58. Usp. M. BOGOVIĆ, »Riječki župnik Ivan Kukanić (1897–1924)«, 217–232.

⁷⁶ G. SALOTTI, »Le travagliate vicende del convento dei cappuccini (1920–1922)«, *Fiume. Rivista di studi fiumani*, VII (1987.) 13, 52–59.

Nakon dugogodišnje kampanje protiv hrvatskih milosrdnica sv. Vinka, tijekom 1926. one moraju napustiti gradsku ubožnicu »Fratelli Branchetta« da bi na njihovo mjesto došle talijanske redovnice (klarise Presvetog Sakramenta). Ipak nisu bile protjerane iz svih ustanova, kao što su tražili predstavnici političkih vlasti, nego im je dopušteno, i uz podršku ordinarija, da ostanu u gradskoj bolnici, najvećem polju njihova djelovanja. Zauzvrat su se morale odcijepiti od zagrebačke i osnovati samostalnu talijansku provinciju 3. siječnja 1932.⁷⁷

Zajednica Kćeri Presvetoga Srca Isusova, nakon što neke hrvatske redovnice 1920. napuštaju Rijeku i odlaze u Crikvenicu i na Krk, djeluje u talijanskom duhu.⁷⁸

Riječke benediktinke smatrale su se talijanskom redovničkom zajednicom i prije aneksije Rijeke Italiji, što je očito i po talijanskom jeziku na kojem se odvijala nastava njihove škole za žensku mladež.⁷⁹

Na Pehlinu djeluje ženska redovnička zajednica Naše Gospe zaštitnice Mađarske, koja je dolaskom talijanskih vlasti osuđena na odumiranje zato što s jedne strane nitko nije htio financijski pomagati mađarske redovnice, a s druge jer nije imala uvjete za novicijat. Nakon što je od Kongregacije za redovnike dobio potrebne ovlasti, Isidoro Sain odredio je raspuštanje zajednice 28. travnja 1930.⁸⁰

Ovisnost pastoralna novih župa o državnom novcu u tada još pretkonkordatskim uvjetima bila je među glavnim uzrocima talijanizacije pastoralna. Državne su vlasti bile izravno zainteresirane za financiranje tih struktura pa su zato davale i posebnu novčanu pomoć pridošlim talijanskim svećenicima.⁸¹ Neki župnici i glavni suradnici biskupa Saina uživali su državnu pomoć za ono što su vlasti nazivale »talijanskom djelatnošću« i za osjećaje »privrženosti režimu«.⁸²

U Rijeci se od 1924. propovijeda isključivo na talijanskome, dok je zadnje bogoslužje na staroslavenskome jeziku u župnoj crkvi služeno još 1919. godine.

Najveći val protjerivanja netalijanskih svećenika iz Liburnije dogodio se u prvim godinama nakon rata, dok te župe pripadaju tršćansko-koparskome biskupu. U Voloskome i Lovranu do 1931. imamo makar minimalnu prisutnost hrvatskoga jezika, nakon čega on potpuno nestaje. U Opatiji hrvatskoga jezika nema od same uspostave župe 1926.⁸³

⁷⁷ Usp. *Povijest Družbe sestara milosrdnica Sv. Vinka Paulskoga u Zagrebu*, Zagreb, 1935., 57; L. KIRN – V. NOSIĆ (ur.), *Sestre milosrdnice u Rijeci 1858-1978*, Rijeka, 1980., 39–43; B. VRAČIĆ – A. KOVAČIĆ, *Sestre milosrdnice sv. Vinka Paulskoga s kućom maticom u Zagrebu 1845-1995 II. Družbine filijale*, Zagreb, 1998., 94–102.

⁷⁸ Usp. D. MLAKIĆ, *Družba sestara Presvetog Srca Isusova*, Zagreb–Rijeka, 1999., 100–103, 111–113.

⁷⁹ Usp. B. CRISTOFOLI, *Pagine di storia fiumana e benedettina. Il monastero delle Benedettine di Fiume*, Fiume, 1931.; I. OSTOJČIĆ, *Benediktinci u Hrvatskoj*, sv. II, Split, 1964., 212–214.

⁸⁰ NAR, *Acta*, 127/1930.

⁸¹ O financijskoj potpori talijanske Vlade talijanskim svećenicima na anektiranim područjima vidi: D. KLEN, *Neki dokumenti o svećenstvu u Istri*, Rijeka, 1953., 62–69; G. MICCOLI, »Onorificenze, sussidi e patriottismo: un aspetto marginale del rapporto-alleanza tra Chiesa e fascismo nella Venezia Giulia«, *Bollettino dell'Istituto regionale per la storia del Movimento di liberazione nel Friuli-Venezia Giulia*, III (1975.) 1–2, 37–39.

⁸² Prefekt Emanuele Vivorio ministru unutarnjih poslova, 11. lipnja 1928. DRŽAVNI ARHIV RIJEKA (DAR), *JU-6*, 118, fasc. »Sacerdoti«, bez signature.

⁸³ Usp. M. MEDVED, »Crkvene prilike u Opatiji za vrijeme talijanske uprave«, u: *Opatijske crkvene obljetnice. Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog u Opatiji 17. i 18. studenoga 2006. godine*, Opatija, 2008., 67–74.

Tijekom episkopata prvoga riječkog biskupa Saina (do 28. siječnja 1932.), talijanizacija pastorala onoga što su ordinariji smatrali talijanskim dijelom biskupije, tj. gradskoga dekanata Rijeke, župa Volosko, Opatija i Lovran, bila je okončana. Odgovornost za progone pada na talijanske civilne i vojne, a ne na crkvene vlasti. Riječkoj se kuriji može pripisati krivica za talijanizaciju župa slanjem talijanskih svećenika.

3.2. Isidoro Sain – prvi riječki biskup

Pio XI. imenovao je 21. lipnja 1926. Isidoro Saina za prvoga biskupa Riječke biskupije.⁸⁴ Dotad je upravljao novom dijecezom kao apostolski administrator, a prije uspostave biskupije bio je apostolski administrator »grada Rijeke i predgrada«.

Biskupsko ređenje bilo je u riječkoj katedrali 8. kolovoza 1926. Glavni zaređitelj bio je patrijarh Venecije, kardinal Pietro La Fontaine, a suzaređitelji benediktinski nadbiskupi Giovanni Beda Cardinale⁸⁵ (nuncij u Argentini) i nadbiskup Salerno Carlo Gregorio Maria Grasso. Biskupsko geslo Isidoro Saina bilo je *Omnibus omnia factus* (»Svima bijah sve«, 1 Kor 9, 22). Biskupski grb, podijeljen u četiri dijela, sadržavao je riječki gradski grb, tj. jednoglavog orla s vrčem koji nepresušno lije vodu, zvijezdu opatije u Pragli, križ i riječ *Pax* (Mir).

U prisutnosti Kaptola i klera, 29. rujna 1926. u katedrali sv. Vida, pročitana je bula imenovanja biskupa i Isidoro Sain je ustoličen.⁸⁶ Analogna svečanost dogodila se u prisutnosti vjernika 3. listopada 1926. Zbog teških ekonomskih uvjeta u Rijeci, takse koje je ordinarij trebao platiti Svetoj Stolici bitno su reducirane. Državno priznavanje (*regio exequatur*) imenovanju riječkoga biskupa dano je 12. prosinca 1926.⁸⁷

3.3. Kurija

Nakon što je postao biskupom, Isidoro Sain svu svoju energiju okreće prema stvaranju biskupijskih struktura. Na temelju gradskih zakona iz 1921., država je biskupiji davala godišnji iznos od 36.000 za biskupa, 10.000 za troškove kurije, 4.000 lira za troškove katedrale i ordinarijata. Kao i pri osnutku župa, i sada je glavni problem manjak klera. Unatoč tome, riječki ordinarij uspio je stvoriti osnovne organizme nužne za djelovanje nove dijeceze.⁸⁸

Biskupijski kancelar bio je Giovanni Podboj (nakon toga talijanizirao je prezime u Poggi). Njegov tajnik bio je na početku kapucin Lorenzo da Drenchia, koji je tu službu obavljao i njegovu prethodniku, apostolskome administratoru Celsu Costantiniju. Počevši od 1923., toga redovnika iz riječkoga kapucinskog samostana zamijenit će benediktinac Benedetto

---

⁸⁴ NAR, *Osnivanje biskupije*, fasc. »Bule imenovanja«, 3. Usp. *Acta Apostolicae Sedis*, XVIII (1926.) 7, 252.

⁸⁵ Nije riječ o kardinalu; Cardinale je prezime tog nadbiskupa.

⁸⁶ Na misi koju je u katedrali slavio gvardijan riječkoga kapucinskog samostana Ermenegildo Cecotti opet je pročitana bula imenovanja za biskupa, a Isidoro Sain je kao biskup održao svoju prvu homiliju. Zapisnik kanonika Giovannija Podboja i Giovannija Regalatija, bez datuma. NAR, *Osnivanje biskupije*, 336.

⁸⁷ *Isto*, 346.

⁸⁸ Usp. B. PIETROBONO, *In memoriam*, 10.

Pietrobono, koji će postati glavni suradnik Isidora Saina tijekom cijele njegove službe u Rijeci.⁸⁹ Taj njegov subrat obavljat će razne službe: rektor Sjemeništa, biskupski delegat, ekonom Sjemeništa. Nakon njega Sainov tajnik postaje benediktinac Arsenio De Nicola, nakon kojega tu službu kratko obavlja Benedetto Bramati, također iz Reda svetog Benedikta.

Dijecezanski svećenik Giovanni Regalati bio je biskupski delegat sa svim ovlastima koje je *Zakonik kanonskoga prava* davao generalnim vikarima. Ta služba zauzima vrlo važno mjesto i zbog toga što je tijekom dužeg razdoblja biskup bio u lošem zdravstvenom stanju i odsutan iz Rijeke. U dvadesetim i tridesetim godinama riječki su biskupi uvijek imenovali biskupske delegate, a ne generalne vikare. Tek počevši od travnja 1940. biskup Ugo Camozzo imenuje istoga Giovannija Regalati generalnim vikarom. Službu biskupskog delegata kanonik Regalati obavljao je tijekom svih triju episkopata talijanskih biskupa Rijeke. Samo pred sam kraj Sainova biskupstva dolazi do razmimoilaženja s biskupom i do njegove smjene 31. ožujka 1931., čiji nam uzroci nisu poznati.⁹⁰ Prije no što će ponovno zbog bolesti napustiti Rijeku, biskup 10. lipnja 1931. imenuje novog biskupskog delegata u osobi njegova tajnika, benediktinca Arsenija De Nicole.⁹¹

Riječka je kurija bila potpuno u rukama Talijana, što će se odraziti i u jezičnim teškoćama prilikom komunikacije ordinarija s netalijanskim klerom.

3.4. Malo sjemenište

Biskupijsko sjemenište u Rijeci otvoreno je 4. studenoga 1926. Bilo je to malo sjemenište s petogodišnjom gimnazijom čije je nastavnike financirala država. Za nastavak obrazovanja i formacije riječki je ordinarij svoje sjemeništarece i bogoslove slao u Veneciju. Od svoga osnutka ustanova ima talijansku upravu: od 1926. do 1931. dijecezanski kler; od 1931. do 1938. benediktince; od 1938. do 1947. isusovce Venetsko-lombardijske provincije.

Problem odnarođivanja pokazat će se jednim od najtežih i najsloženijih u formaciji i obrazovanju sjemeništara. Nastava se odvijala na talijanskome jeziku, dok su većinu među sjemeništarcima činili Slovenci i Hrvati. Talijansko vodstvo ustanove priječilo je slavenskim sjemeništarcima interni razgovor na materinjem jeziku, korištenje nabožne literature na jeziku koji ne bi bio talijanski, itd.

Već početkom druge školske godine svećenici slovenskih dekanata u Ilirskoj Bistrici traže slobodnu uporabu materinjeg jezika slovenskih i hrvatskih sjemeništara. Budući da to nije dopušteno, odbijaju daljnju suradnju oko materijalne pomoći sjemeništu i sudjelovanje u samoj upravi ustanove.⁹²

⁸⁹ Oporuka Isidora Saina, 22. studenoga 1926. NAR, *Acta*, 119/1932, 1.

⁹⁰ Jedini trag razlozima smjene nalazimo u formulaciji Sainova izvještaja *ad limina* u kojem tvrdi da se njegov biskupski delegat stavio na stranu onih koji su protivni biskupu. Isidoro Sain Konzistorijalnoj kongregaciji, 2. veljače 1931. NAR, *Ad limina*, 1, XII, 100.

⁹¹ Imenovanje Arsenija De Nicole je od 10. lipnja 1931. NAR, *Acta*, 123/1931.

⁹² Jezično pitanje u riječkome Sjemeništu trajno je bilo prisutno kao tema sastanaka slovenskih svećenika. Oni su odbijali sudjelovanje u biskupijskim strukturama, ali i u skupljanju materijalne pomoći. Ordinarij je redovito odbijao njihove primjedbe. Zapisnik sastanka slovenskoga klera u Jelšanama, 10. svibnja 1928, NAR, *Acta*, D13/1928. Usp. L. ČERMELJ, *Il vescovo Antonio Santin*, 76–78.

Riječki je ordinarij odbijao optužbe objašnjavajući kako ne može dopustiti slobodnu uporabu slovenskoga i hrvatskoga jezika jer je ustanova djelovala na talijanskome državnom teritoriju pa je i talijanski jezik, smatrao je, bio čimbenik ujedinjavanja i zajedništva.⁹³

3.5. Stolni kaptol

Zbog prije spomenutog kašnjenja u državnom priznavanju biskupije, Stolni kaptol počeo je djelovati s godinu i pol kašnjenja. Iako je papinska bula određivala dvanaest kanonika, država je pristala financirati samo šestoricu godišnjim iznosom od 4.000 lira.⁹⁴ Nakon što su 1. prosinca 1926. imenovana šestorica,⁹⁵ a na Bogojavljenje 1927. i dvojica začasnih kanonika,⁹⁶ inauguracija Kaptola bila je 2. veljače 1927.

Bula *Supremum pastorale munus* davala je ordinariju pravo prvog imenovanja kanonika. Domenico Raimondi postao je prepozitom, Matija Balas penitencijarom (pokorničarom), Adolfo Rossini teologom. Ostala trojica kanonika bili su Giovanni Podboj, Pietro Nani i Guido Franchetto, dok su začasni kanonici postali Luigi Maria Torcoletti i Giovanni Regalati.

Sainov izbor kanonika nije se pokazao sretnim ni što se tiče nacionalnosti, jer je hrvatski i slovenski kler bio zanemaren, ali ni njihovih osobnih karakteristika, jer će vrlo brzo čak dvojica otići iz Rijeke (Guido Franchetto i Domenico Raimondi). Pitanje nacionalne neravnoteže Kaptola nove biskupije, u kojoj je većina stanovnika bila hrvatske i slovenske pripadnosti, jedno je od naproblematičnijih pitanja. Svi su kanonici, osim Hrvata Matije Balasa, bili naime Talijani. Još je jedan, Giovanni Podboj, bio slavenskoga podrijetla, ali se smatrao Talijanom, što je i potvrdio talijanizirajući svoje prezime u Poggi, te ga stoga opravdano ne možemo smatrati Hrvatom.⁹⁷ Među kanonicima ne nalazimo nijednog Slovenca. Ta će nacionalna neravnopravnost biti na prvome mjestu memoranduma koji će slavenski kler uputiti novom biskupu Antoniju Santinu 1933. godine.⁹⁸

Isidoro Sain bio je svjestan da Kaptol ne odražava nacionalni sastav biskupije pa je želio to bar donekle ispraviti: dvojici zaslužnih slavenskih župnika u Volosku i Jelšanama kanio je pribaviti »priznanje Svete Stolice«. O tom je nedovoljno preciznom priznanju (možda počasnog tituli kapelana Njegove Svetosti) pisao kardinalu De Laiju, no sljedećih godina ne nailazimo mu više traga. Iako je slavenska nazočnost u Stolnome kaptolu minimalna, ipak ocjene po kojima riječki ordinarij nije imenovao nijednoga Slavena ne odgovaraju istini.⁹⁹

---

⁹³ Isidoro Sain dekanima i kleru Jelšana i Trnova, 21. ožujka 1928. NAR, *Acta*, 141/1928.

⁹⁴ Usp. T. BLAŽEKOVIĆ, »Postanak riječke biskupije«, 147.

⁹⁵ NAR, *Stolni kaptol*, 6.

⁹⁶ *Isto*, 15–16.

⁹⁷ Još je 1919. apostolski vizitator Valentino Liva pribrao Giovannija Podboja među talijanske svećenike Rijeke. Valentino Liva kardinalu Gaetanu De Laiju, 20. srpnja 1919. Acc, *Valentino Liva*, fasc. »Visitatore apostolico a Fiume«, bez signature.

⁹⁸ Usp. L. ČERMELJ, *Il vescovo Antonio Santin*, 8–12.

⁹⁹ Usp. L. ČERMELJ, *Il vescovo Antonio Santin*, 7; T. BLAŽEKOVIĆ, »Postanak riječke biskupije«, 148.

Zaključak

Pripojenjem grada Rijeke Kraljevini Italiji 1924. stvoren je glavni preduvjet osnivanju biskupije. Iako su predradnje započete još s apostolskim administratorom Celsom Costantinijem, glavni teret nastanka dijeceze podnijet će njegov nasljednik benediktinac Isidoro Sain. U pregovorima s provincijskim i državnim vlastima, zajedno sa Svetom Stolicom (Konzistorijalnom kongregacijom), on uspijeva u pretkonkordatskim uvjetima povoljno riješiti financijska pitanja.

Bulom *Supremum pastorale munus* od 25. travnja 1925. Pio XI. osniva Riječku biskupiju. Novoj dijecezi pripalo je šesnaest župa koje su se nalazile na teritoriju Kvarnerske provincije. Dotadašnjoj apostolskoj administraturi Rijeke i predgrađa, koja se prostirala nad šest župa, pribrojeno je još deset: iz Tršćansko-koparske biskupije 7 i iz Ljubljanske biskupije 3 župe. Riječka biskupija nije ušla ni u jednu crkvenu pokrajinu, već je izravno podvrgnuta Svetoj Stolici. Prisutnost riječkog ordinarija na sjednicama biskupske konferencije Venecije-Giulije i osobito slanje sjemeništara i bogoslova u Veneciju značili su praktično podvrgavanje riječke Crkve Veneciji.

Uvjeti u kojima nastaje nova biskupija obilježeni su talijanizacijom crkvenoga života. Od-lazak dvojice glavnih figura riječkoga katolištva, župnika Ivana Kukanića i kapucinskoga gvardijana Bernardina Škrivanića, zajedno sa stvaranjem novih gradskih župa u koje su poslani talijanski župnici, glavna su obilježja života Crkve tih godina. U Rijeci se od 1924. propovijeda isključivo na talijanskome, dok je zadnje bogoslužje na staroslavenskome jeziku u zornoj crkvi služeno još 1919. godine.

Prvi riječki biskup postao je 1926. Isidoro Sain. Tijekom njegova episkopata, talijanizacija pastorala onoga što su ordinariji smatrali talijanskim dijelom biskupije, tj. gradskoga dekanata Rijeke, župa Volosko, Opatija i Lovran, bit će dovršena.

Isidoro Sain osniva biskupijske strukture: Kuriju, Stolni kaptol i Sjemenište. Kao što se prethodno dogodilo sa župama, i sada samim činom njihova nastanka one se talijaniziraju. Sainov izbor kanonika Stolnoga kaptola nije se pokazao sretnim ni što se tiče nacionalnosti, jer je hrvatski i slovenski kler bio zanemaren, ali ni njihovih osobnih karakteristika, jer će vrlo brzo čak dvojica otići iz Rijeke. Svi su kanonici, osim jednoga Hrvata, bili Talijani. U novi kaptol nije imenovan nijedan Slovenac.

Nakon što je već prethodnih godina grad darovao Crkvi zgradu ordinarijata, država financira kupnju zgrade Sjemeništa i njegov nastavni kadar, plaća kanonike Stolnoga kaptola i izvanrednim doprinosima svećenike u pastoralu. Razloge za financijsku raspoloživost talijanske Vlade prema osnivanju biskupije valja tražiti s jedne strane u politici približavanja Mussolinijeve Vlade katoličkoj hijerarhiji, i s druge u lokalnome interesu, tj. u politici odnarođivanja slavenskoga stanovništva. Osnutak biskupije bio je moguć upravo zbog činjenice da su se poklopili interesi civilne i crkvene vlasti.

Odluke Benedikta XV. i Pija XI. o osnivanju apostolske administrature, a potom i biskupije, čime se Rijeka izuzimala od vlasti senjsko-modruškoga biskupa, bili su u interesu Italije i protivne Hrvatima. Politiku Svete Stolice s Rijekom valja sagledavati u širem spektru približavanja Crkve i države u Italiji, što će dovesti do potpisivanja Lateranskih ugovora 1929.

Činjenica da Rijeka nije postala biskupijskim središtem u ranijem razdoblju (osobito nakon Bečkog kongresa), nego tek tijekom talijanske uprave u nepovoljnim društveno-političkim uvjetima, negativno će uvjetovati pastoral u idućim desetljećima.¹⁰⁰ Talijanizacija je posve zatrla prisutnost hrvatskoga klera, što će se pokazati kao velik problem nakon egzodusa talijanskoga biskupa s klerom 1947., kada će pastoral grada svetog Vida zbog nedostatka svećenika biti u velikim teškoćama.

Summary

FOUNDATION OF THE BISHOPRIC OF RIJEKA IN 1925

Ecclesiastical history of Rijeka between two world wars, that is during the Italian rule, is rather unknown. Secular historians have elaborated this problem briefly and mainly regarding the national issues, investigating only the thirties. On the other hand church historians mostly avoided this topic, since it would be necessary to investigate complex relationship between Italian Catholic hierarchy and fascist regime. The foundation of the bishopric of Rijeka should be viewed in the context of the political interest of the government in Rome to have there an independent Italian diocese conducted by the Italian clergy. Similarly, creation of the bishopric's structures (curia, seminary and chapter), which were founded with the state financial support and where only Italians were appointed by apostolic administrator of Rijeka Isodoro Sain, should be observed in the context of Mussolini's relationship with the Church. Italianization of the church life was quite advanced during the apostolic administration; foundation of the bishopric and its structures only was the final touch of this process.

KEY WORDS: *Isidoro Sain, apostolic administration, bishopric of Rijeka, fascism*

---

¹⁰⁰ »Odsutnost metropolije, pa čak i biskupije u Rijeci [...] do 1925. imalo je presudne posljedice [...]. Odsutnošću biskupijskog sjedišta u Rijeci stradao je crkveno-pastoralni rad u cijeloj riječkoj regiji i u samom gradu. [...] Tako se desilo da je Rijeka ostala na jednoj župi svoga čitavog gradskog distrikta [...]. Pitanje svećeničkih zvanja u Rijeci i Liburniji bilo je decenijama tretirano necrkvenim kriterijima; ono četrnaestak (2/3) svećenika Riječke biskupije moralo je 1918.-1928. napustiti svoj narod, što se u tolikoj mjeri ne bi bilo dogodilo, kad bi biskupija kao ustanova tu već dugo vremena funkcionirala, te stvorila potpuno crkvene, politički nekontrolirane tradicije, koje bi svjetovna vlast morala respektirati.« M. PELOZA, »Historijat stvaranja modruške biskupije sa sjedištem u Rijeci 1818.-1822. godine«, 430–431.